

ԾՈՎԻՆԱՐԻ ԿԵՐԱՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՍՏ «ՍԱՍՆԱ ԾՈՒՐ» ԷՊՈՍԻ ՊԱՏՈՒՄՆԵՐԻ

Ա. Ա. ՂԱՐԻՔՅԱՆ

ԳԴԴ դասախոս

«Սասնա ծռեր» էպոսում ազգային ակունքների և դիմագծի կրողներից մեկը Ծովինարն է, որը վիպական մակարդակում ընկալվում է ազգասեր, հայրենասեր հայ կնոջ կերպար, ով պատրաստ է զնալ ինքնազոհողության, որպեսզի «մեկ ջանի համար, սաղ ազգը չկոտորվի»:

Մյուս որակը, որ մենք տեսնում ենք այդ կերպարի մեջ, դարձյալ որպես ազգային դիմագծի դրսևորում, դա քրիստոանյա հայ կնոջ կերպարն է, ով ամուսնությունից առաջ պայման է դնում Խալիֆի առաջ, որ իր հավատը չի ուրանալու: Խալիֆը նրա պահանջը ոչ միայն չի մերժում, այլ նույնիսկ համդուրժում է քահանային և աղոթատեղի է կառուցում նրա համար:

Հաջորդ վիպական կարևոր մոտիվը, որ էպոսում դարձյալ ընկալվում է որպես ազգային արժեք կամ որակ՝ մոր կերպարն է կամ էպոսի տրամաբանությամբ՝ հայ մոր կերպարն է: Ծովինարը մեր էպոսում մոր դասական կերպար է, որը ոչ միայն ծնում է զավակներ, այլ իր կյանքի զոհը տանում և պաշտպանում է նրանց, մինչև նրանց «չափահաս» դառնալը, չափահաս տարիքում օգնում է նրանց իր խորհուրդներով, փորձում է նրանց հենարան լինել և պաշտպանել ոչ միայն կռապաշտ հորից, այլ նաև մեկին մյուսից:

Վեպում Ծովինարի կերպարը իր տեղային կամ ազգային որակներով հանդերձ, առանձնանում է նաև ընդհանրապես ընդհանուր առասպելական հատկանիշներով, որոնք բնորոշ են տարբեր ժողովուրդների նույնատիպ առասպելներին: Մասնավորապես պետք է նշել երկվորյակ եղբայրների մոր գործառնությունը, որը հայ բանագիտության մեջ ուսումնասիրվել է բազմաթիվ ուսումնասիրողների կողմից: Այս ենթատեքստում, անդրադարձ է կատարվել կերպարին բնորոշ մի շարք հատկանիշներին՝ սուրբ կույսի հղիության մոտիվին, ամպրոպային հատկանիշին, տարբեր խորհրդանիշ կենդանիների կամ իրերի՝ ձիու, ցլի, ցորենի հատիկի հետ կապին, ջրային տարրերի հետ առնչությամբ, թափառող հերոսուհու հատկանիշներին և այլն:

Էպոսի բոլոր կին հերոսուհիները իրենց ծագումով առասպելական կերպարներ են, և այս առումով չափազանց հետաքրքիր է դառնում դիտարկել նրանց յուրաքանչյուրի շուրջ հյուսված միջադեպերի շղթան, որոնք հնարավոր

րություն են տալիս քննության ենթարկել կերպարին և՛ ընդհանուր վիպական-առասպելական, և՛ տեղային-տիպաբանական մակարդակներում:

Մասնավորապես այս շարքում շատ առանձնանում է Ծովինարի կերպարը, որի շուրջ հյուսված մոտիվները աչքի են ընկնում ինչպես վերը նշված մակարդակներով, այնպես էլ էպոսի տվյալ տիպաբանական խմբի տարածքային վիպասանության հետ ընդհանուր աղերսների քննության առումով, ինչը առանձին ուսումնասիրության նյութ է: Այսպիսի քննությունը բազմաթիվ հարցերի հետ մեկտեղ կարող է որոշակիացնել կերպարի ծագման և տարածման հարցերը: Այդ է պատճառը, որ մենք սույն աշխատանքում անդրադառնում ենք վիպական մակարդակում Ծովինարի կերպարի համեմատական քննությանը, այն քննելով Մոկսի և Մշո տիպաբանական խմբերի պատումների շրջանակում:

Ընդհանրապես հերոսուհիների համեմատական քննության հիմքում մենք ուղղորդվում ենք մի սկզբունքով. նախ՝ հաշվի ենք առնում այն հիմնական մոտիվները, որոնք ընդհանուր են բոլոր տիպաբանական խմբերին, ինչին հայ էպոսագիտության մեջ բազմիցս են անդրադարձել, երկրորդ՝ նկատի ենք ունենում այդ խմբերից յուրաքանչյուրին բնորոշ մոտիվները և երրորդ՝ դիտարկում ենք այն մոտիվները, որոնք տիպական կամ բնորոշ չեն կերպարին:

Այս տրամաբանությունից ելնելով՝ նկատելի է Ծովինարի շուրջ հյուսված ընդհանուր մոտիվների հետևյալ շարքը.

- Կռապաշտ թագավորը գորեղ է, և խաչապաշտ թագավորը հարկատու է նրան:
- Կռապաշտ թագավորը ցանկանում է ամուսնանալ խաչապաշտ թագավորի աղջկա հետ:
- Խաչապաշտ թագավորը աղջկան չի ցանկանում տալ կռապաշտին:
- Աղջիկը պայման է դնում կամ ժամանակ է խնդրում կռապաշտից (40 օր, 1, 7, 10 տարի), որը համաձայնում է պայմաններին:
- Որոշ ժամանակ հետո աղջիկը դուրս է գալիս զբոսնելու ծովի ափը, որը Աստծու հրամանով բացվում է, և աղջիկը հղանում է երկու բուռ ջուր խմելով՝ մեկը՝ լիքը, մյուսը՝ կիսատ:
- Կռապաշտ թագավորը նրան ժամանակ է տալիս, որ երեխաները ծնվեն:
- Քահանան կամ քեռին գաղտնի, թոնիրի վրա կնքում են տղաներին, մեկի անունը դնում են Սանասար, մյուսինը՝ Բաղդասար/Աղրամելիք/Ասիմելիք:

- Տղաները օրով են մեծանում:
- Կուռքերը մատաղ են ուզում տղաներին:
- Եղբայրները կոտորում են կուռքերին և սպանում թագավորին:
- Եղբայրները վերցնում են իրենց մորը /քահանային, քեռուն/ գալիս են Գագիկ/խաչապաշտ թագավորի մոտ:
- Եղբայրները կառուցում են իրենց բերդը:
- Բերդի անունը ծերունին /քեռին, տարբեր թագավորներ/ դնում է Սասուն:
- Եղբայրները աղջկա նամակի պատճառով մենամարտում են:

Երկրորդ խմբի մոտիվները երկու տիպաբանական խմբերում էլ հետաքրքիր առանձնահատկություններ են հանդես բերում:

Մոկսի պատումներում գործում են հետևյալ մոտիվները.

- Հարկահանները տեսնում են խաչապաշտ թագավորի աղջկան և հայտնում են կռապաշտին:
- Խաչապաշտ թագավորը և նրա մարդիկ համաձայն չեն աղջկան տալ:
- Աղջիկը կամավոր է գնում, որ երկիրը չավերվի:
- Եղբայրները մանկական չարաճճիություններ են անում. բարդու ծառի վրա շարում են երեխաներին և բաց են թողնում, ձիերին թիմարում են, կաշին հանում են, և անասունները սատկում են:
- Թագավորը նրանց ուղարկում է վիշապի դեմ կռվի, որին սպանում են մեջը ծակ կլոր քարերով:
- Աջնու թագավորը ուզում է սպանել մորն ու տղաներին:
- Սանասարը ծովի միջից ձեռք է բերում ձիուն, թուրը և ջրից հզորացնում է:
- Բաղդասարը տեսնում է սարը ելել է սարի վրա գալիս է, վախից լաց է լինում:
- Եղբայրները փախչում են քեռանց տուն:
- Սանասարը սպանում է լճի միջի Բալաբայան ջանավարին և իր թրով կաշին քերթում է:
- Բաղդասարին կռապաշտը խմեցնում է և ուզում է սպանել, Սանասարը օգնության է հասնում եղբորը, ազատում է վտանգից, սպանում կռապաշտ թագավորին:
- Եղբայրները իրենց տունը սարքում են մի վերունի սարի մեջ:
- Եղբայրները տունը սարքելուց հետո իրենց համար աղոթատեղի են սարքում:

- Մայրը ինքն է ցանկանում կամ քեռուն է կանչում եղբայրներին հաշտեցնելու:

Ինչպես նկատում ենք Սոկսի պատումներում շեշտվում են մի շարք մոտիվներ, որոնք հիմնականում (եթե չհաշվենք ասացողների մոռացության և մոտիվները խառնելու դեպքերը) բնորոշ են այս խմբին, մասնավորապես. միշտ առկա է խաչապաշտ և կռապաշտ հակասությունը (ՍԾ Ա, պատում 3, 4, 7, 10, 11, 12, 19, 20, 22, 23, 24, 25), խաչապաշտ թագավորի աղջիկը անուն չունի, այսինքն Սոկսի պատումներում Ծովինարի անունը չկա: Աղջկան տեսնում են հարկահանները, այստեղ հարկահանության փաստը ընդգծվում է: Աղջկա հետ հայրը քահանա/վարդապետ է դնում կամ քեռին է գնում որպես հարսնախապեր, որպեսզի թոնիրի վրա կնքի և անուն տա եղբայրներին: Աղջիկը չի կենակցում կռապաշտի հետ, սակայն հայտարարում է, թե նրա շնչից է հղացել: Եղբայրներից մեկի անունը Սանասար է, մյուսինը՝ Բաղդասար: Սանասարը մտնում է ծովի մեջ, ջրից հզորանում և դուրս է գալիս Քուռկիկ Ջալալու հետ միասին, Բաղդասարին կռապաշտը հարբեցնում է և ուզում է սպանել, Սանասարը օգնության է հասնում եղբորը, ազատում վտանգից և սպանում կռապաշտ թագավորին: Եղբայրները իրենց տունը շինում են մի վերունի սարի մեջ և ոչ թե ջրի ափին, տունը սարքելուց հետո իրենց համար աղոթատեղի են սարքում:

Մշո պատումներում գործում են հետևյալ մոտիվները.

- Սինամբյար թագավորի համար Ծովինարին փախցնում է թոփալ Գոգեն:
- Աղջիկը կենակցում է կռապաշտի հետ և ծնվում են եղբայրները:
- Տղաներից մեկի անունը դնում են Սանասար, մյուսինը՝ Աբամելիք/Ադրամելիք:
- Կռապաշտ թագավորը հարձակվում է խաչապաշտ թագավորի վրա, զորքը կոտորվում է, շահը իր երկու որդիներին «Ջոջ կուռքին» մատաղ է խոստանում:
- Սենեքերիմը պաշարում է Երուսաղեմը, պարտվում է, դևին՝ Շամա ուղտին հեծած՝ փախչում է:
- Մայրը՝ Արմաղանը, խորհուրդ է տալիս որդիներին, որ փախչեն երկրից:
- Մայրը պաշար է դնում որդիների հետ:
- Եղբայրները իրենց մոր և Քեռի Թորոսի հետ միասին իջնում են Մեղրագետի վրա:
- Մոր խորհրդով քեռիները /Գորգիկն ու Թորոսը/ տղաներին տալիս են Ծովասարը, Մարաթունկն ու Ճապաղջուրը:

- Եղբայրները ծառայության են մտնում տարբեր թագավորների մոտ, մի քանիսը /Արզրում, Կարս/ խալիֆից վախենալով՝ մերժում են, մյուսները՝ ընդունում /Մելքոն, Աբամելիք/:
- Աղբամելիքին կուռքերը հանգիստ չեն տալիս, վերադառնում է կռապաշտ հոր մոտ, ջարդում է կուռքերին և սպանում է նրան:
- Թագավորները եղբայրներին վարպետներ և բանվորներ են տալիս, որ իրենց տունը կառուցեն:
- Սանասարը Համդոլ դևից ազատում է Քառասուն Ծամ Գոհարին:
- Եղբայրները խալիֆին չեն սպանում:

Եթե ընդհանրացնենք, ապա՝ Մշո պատումներում, ի տարբերություն Սկսի պատումների, հիմնականում հանդիպում են հետևյալ միջադեպերը. ուրոշ պատումներում աղջկա անունը Ծովինար է (ՍԾ, Բ, 1-ին մաս, 135, 141): Աղջիկը կենակցում է թագավորի հետ (ՍԾ, Բ, 1-ին մաս, 7, 49, 136, 279, 253, 359), այսինքն ջրային ծնունդը այդքան չի շեշտվում: Տղաներից մեկի անունը դնում են Սանասար, մյուսին՝ Աբամելիք/Ասիմելիք: Եղբայրները իրենց բերդը սարքում են զորավոր աղբյուրի ակունքին, թագավորները նրանց բանվորներ և բնակիչներ են տալիս, եղբայրները նախ բնակիչների տներն են կառուցում՝ ուտելով նրանց ամբողջ հացը, հետո՝ իրենց բերդը: Եղբայրներից մեկը տանջվում է երազներից. վերադառնում է կռապաշտ հոր մոտ, սպանում նրան:

Երրորդ խումբ պատումներից կարելի է առանձնացնել մի քանի առանձին մոտիվներ, որոնք միայն մեկ անգամ են հանդիպում և մասամբ շեղվում են ճյուղի ընդհանուր տրամաբանությունից:

Կաճեսոցի Հովան Զոհրաբյանի (Մոկս) պատում (ՍԾ, Ա, 1092) խաչապաշտ թագավորի աղջիկը հղանում է ջրից, հայրը չի հավատում աղջկա անմեղությանը. աղջիկը փախչում է Սասնո կողմերը, ուր և ծնվում են երկվորյակ եղբայրները, այսինքն այստեղ աղջիկը հալածվում է իր հորից:

Գավաշեցի Համբարձում-Խապո Գրիգորյանի (Մոկս) պատումում (ՍԾ, Ա, 984) մայրը կլոր հացեր է թխում, տալիս որդիներին, որոնք ճանապարհ են ցույց տալիս՝ հասնելով ծովի ավազին.

-Տարեք ենա սարի գալոխ, գալորեք, ասեք.

«Ճըճախոտի՛կ, պաս գանա՛, արի՛ զատիկ,

Արի՛, մտի իմ խոր, մոր թանի թասիկ»:

Գալորվան խացեր, գացին ծովու ավազ:

Մոկացի Սախոյի պատումում (ՍԾ, Ա, 311) մայրը ոչ միայն չի պաշտպանում տղաներին կռապաշտ թագավորից, այլև համաձայնում է նրա առաջարկին.

-Քո տուն չավրը, վրի՞,

Իմ տղեկնիր քո տղեկնիր չը՞ն,

Տա՛ր, երա՛ մատաղ:

Հայոցձորցի Կազարյան Թառոյի պատումում Սասնա Աստղիկ թագավորի աղջկա անունը Սառա է, որը երկու բուռ ջուր է խմում ձիու ոտնատեղից և հղանում (ՄԾ, Ա, 1029):

Մարտունեցի Մելիք Գևորգյանի պատումում (ՄԾ, Գ, 446) աղջիկը հղանում է Սևանի կղզու Կաթողիկոսի տված ցորենի երկու հատիկից:

Սույն աշխատանքի շրջանակներում քննության չենթարկեցինք Սասնա պատումները, որոնք նույնպես առանձին քննության նյութ են:

Մոտիվների քննության այս եղանակը մեզ հնարավորություն է տալիս հետազայում առավել խորը և հանգամանալից անդրադարձ կատարել Ծովինարի կերպարի առասպելական ակունքներին և աղերսներին, ինչը սույն աշխատանքում մեր նպատակներից դուրս է:

Քանալի բառեր - էպոս, կանայք, Ծովինար, պատում

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОБРАЗА ЦОВИНАР НА ОСНОВЕ ЭПОСА “САСНА ЦРЕР”

А. А. ГАРИБЯН

Преподаватель ГГУ

В работе представлены циклы мотивов вокруг образа Цовинар на основе типологических групп рассказов Мокса и Муша. Мотивы представлены тремя группами: общие мотивы, присущие в основном всем типологическим группам, мотивы, присущие только данной типологической группе, и мотивы, не присущие общей логике образов.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CHARACTER OF TSOVINAR ACCORDING TO THE NARRATIONS OF THE EPIC “DAREDEVILS OF SASUN”

A. A. XARIBYAN

GSU lecturer

The article elucidates the line of motives on the character of Tsovinar according to the typological groups of narrations of Moks and Mush. The motives are represented by three groups: general motives, which are found in all typological groups and motives which are characteristic of only that typological group. The third type of motives is not typical of the general logic of the character.